

bestel wat beslissend wordt voor de verdere ontwikkeling van de technologie in een duurzame richting (p. 133).

Het valt niet te ontkennen dat Achterberg ook over de realiseerbaarheid van deze wenselijke cultuuromslag eerder pessimistisch gestemd is.

Is er dan geen dissonant bij het lezen van dit boek? Ik vind van wel. Niet zozeer inhoudelijk. Wel vormelijk. Wat mij heeft gestoord bij het lezen van dit boek is de grote hoeveelheden engelstalige citaten: ik schat ruim 20% van het boek. Mij ontgaat daarvan de noodzaak. Ook komen in het boek vaak zinnen voor, half engelstalig, half nederlandstalig. Dat bevordert de leesbaarheid niet. Voor een boek dat in de eerste plaats bedoeld is voor studenten milieufilosofie, maar naar ik hoop bredere lagen van de samenleving kan en moet aanspreken, kan dit hinderlijk zijn.

En dan is er het pessimisme van Achterberg. De kans is groot, dat ook de lezer na het lezen van dit boek zal delen in dat pessimisme. Of dat de bedoeling is van de auteur betwijfel ik. Onvermijdelijk is het wel.

Erik ROMBAUT

DE MEDISCHE ETHIEK IN NEDERLAND

Wibren van der Burg & Pieter Ippel (red.), *De Siamese tweeling. Recht en moraal in de biomedische praktijk*, Assen, Van Gorcum, 1994, 224 blz., 47,50 Hfl. ISBN 90 232 2829 4

Tot voor kort was het eerder ongewoon dat filosofen geïnteresseerd in ethische onderwerpen zich mengden in alledaagse discussies. Zij bleven binnen het vakgebied, analyseerden ethische theorieën op hun waarde, ontwierpen argumentatie-modellen of verdiepten zich in de ethische traditie. Het meeste van hun activiteiten was dan ook enkel zichtbaar in de academische wereld van doceren en publiceren. De laatste tijd blijft er van dit beeld nauwelijks nog iets over. Onder meer op het terrein van de milieuproblematiek en de problemen verbonden aan de introductie van nieuwe medische technologieën hebben ethici zich in het maatschappelijk debat geworpen. Van relatief onbekende hoogleraren zijn ze nu bekende media-figures geworden, zetelen ze in ethische commissies of werken ze aan beleidsvoorbereidende rapporten. Deze interactie met de dagdagelijkse realiteit blijft echter niet zonder gevolgen voor het domein van de ethiek. Zo is de biomedische ethiek, in het willen tegemoet komen aan maatschappelijke vragen omtrent de wenselijkheid van bepaalde toepassingen en omtrent het structureren van afwegingsprocessen dien aangaande, in het vaarwater gekomen van het recht. Beide domeinen hebben elkaar alzo beïnvloed. Het is deze laatste interactie die het onderwerp vormt van *De Siamese tweeling*, een bundel bestaande uit twaalf artikelen.

Juridische en morele afwegingen kunnen niet altijd scherp van elkaar gescheiden worden, zo kan bijvoorbeeld het recht op autonomie een morele of een juridische invulling

krijgen. Deze wederzijdse doordringing van recht en moraal heeft tal van gevolgen. Zo is er sprake van 'moralisering van het recht', waarbij ondermeer verwezen wordt naar het hanteren in de rechtspraak van morele argumenten. Tevens heeft de oprichting van tal van ethische commissies geleid tot de 'institutionalisering van moraal'. Het pluralisme in onze samenleving maakt dat er maar zelden overeenkomst is over ethische problemen, niet zelden dient men zich dan ook te beperken tot het opstellen van richtlijnen die het debat verhelderen en stroomlijnen, wat leidt tot de 'proceduralisering van recht en moraal'. Voldoende elementen dus voor een boeiende en gevulde discussie.

In het eerste hoofdstuk van deel I van deze bundel wordt eerst gepoogd de begrippen recht en moraal te verhelderen. Op enkele bladzijden recht en moraal definiëren is een onbegonnen zaak, dit hoofdstuk komt dan ook nogal schoolboek-achtig over. Interessanter wordt het als in de volgende twee hoofdstukken geschetst wordt hoe in Nederland de gezondheidsethiek pas van de grond kwam nádat het gezondheidsrecht voldoende uitgebouwd was, en gepleit wordt voor een interactief proces van wetgeving.

In het tweede deel is de inhoudelijke verstrengeling van moraal en recht aan de orde. Zo wordt de discussie gevoerd of toegepaste ethiek (bijvoorbeeld een ethische commissie) nood heeft aan een vaste set van regels die als het ware instrumenteel toegepast kunnen worden, of dient een set van basisprincipes naar voor geschoven te worden, waarover nadere interpretatie nodig is. Hier wordt gekozen voor de tweede weg, waar ambiguë principes steeds vragen om een nadere discussie, zodat de complexiteit van morele vragen niet uit het oog wordt verloren. In een volgend hoofdstuk wordt op zeer concrete wijze een procedure uitgewerkt om medisch handelen uit de sfeer van het strafrecht te halen. Dit is een al te technisch vertoog dat volledig geënt is op de Nederlandse situatie. Het laatste hoofdstuk van deel twee handelt over een concreet voorbeeld van de invloed van het recht op morele problemen: het invoeren in Nederland van een contract tussen arts en patiënt. Biedt dit contract de patiënt de garantie dat minimale rechten worden geëerbiedigd, zo ontstaat meteen het gevaar dat de arts zijn relatie met de patiënt minimalistisch en juridisch gaat invullen. Ongewenste Amerikaanse toestanden kunnen alsoo dichterbij komen. Tevens zou de invoering van zulk een contract de nood aan ethische discussie omtrent de verhouding tussen arts en patiënt overbodig kunnen doen lijken.

In deel III wordt de relevante problematiek besproken van ethische commissies: hier is het gevaar niet denkbeeldig dat elke ethische discussie van de 'werkvloer' verschoven wordt naar de betreffende commissie, die zich op haar beurt dreigt te verliezen in pogingen om regels en protocollen voor het handelen op te stellen. In termen van Habermas wordt gewezen op het gevaar dat commissies deel worden van het systeem dat de leefwereld koloniseert. Gepleit wordt voor een open werking waar de commissie haar draagvlak moet verwerven door rationele communicatie, waaraan bepaalde voorwaarden verbonden zijn (bijvoorbeeld de 'dwangloze dwang' van het betere argument). Ook wordt gewezen op het nut dat ethische commissies kunnen spelen als omtrent een bepaald handelen (in dit geval het genetisch manipuleren van dieren) de maatschappelijke besluitvorming nog niet is uitgekristalliseerd. In plaats van alles reeds wettelijk vast te leggen, wordt de voorlopige besluitvorming gelegd in handen van een commissie, wiens oordelen dan bloot staan aan kritiek en bijsturing. Tevens dient de commissie het structureren van het maatschappelijk debat zich als duidelijke taak te stellen.

In het vierde deel, omtrent morele en juridische rechten, wordt vooreerst op zeer theoretische wijze de vraag gesteld wanneer sprake kan zijn dat een claim een recht wordt. Het wordt een concrete procedure voorgesteld. Verder wordt nog het te sterk aanleunen van het gezondheidsrecht op grondrechten bekritiseerd en wordt gepleit voor het zoeken naar inspiratie bij benaderingen die in de praktijk van de gezondheidszorg, in de ethiek en de rechtsfilosofie zijn ontwikkeld.

Hoewel het hier besproken boek interessante stukken bevat, wil ik het toch confronteren met de veel rijkere kritische bespreking van de medische ethiek van G. de Vries (zie zijn boek *Gerede twijfel*). Dit boek kan gelezen worden als een kritiek op de hier besproken bundel. De Vries stelt in zijn boek dat ethici zich teveel zien als hoofdrolspelers in bio-ethische discussies. Ze gaan voorbij aan de complexiteit van de situaties, waarbij ze tragedies (wat bijvoorbeeld met een pasgeboren mongooltje?) reduceren, vertalen tot afwegingen in vastgelegde procedures van rationele waarden en rechten, zodat ogenschijnlijk een oplossing van problemen kan geformuleerd worden. Hoewel de Vries vermeldt wordt in *De Siamese tweeling*, is zijn kritiek er te weinig in verdisconteerd. Ook in *De Siamese tweeling* meten ethici zich een vooraanstaande rol toe in verband met de maatschappelijke omgang met ethische problemen in de biomedische praktijk. Ethische commissies dienen het maatschappelijk debat te structureren en te begeleiden, het proces naar een adequate wetgeving op het goede spoor te houden, enzovoort. Tevens verliezen enkele auteurs zich in de bundel in het theoretisch construeren van procedures en waardengehelen waarvan de praktijk nog moet uitwijzen of ze wel werkzaam zijn. Er wordt uit het oog verloren dat ethiek (en recht) slechts deel zijn van een ensemble van heterogene elementen die een bepaalde maatschappelijke praktijk constitueren. Zo lezen we in de bundel: "Sociale grondrechten kunnen mede als functie hebben om het beleid te harmoniseren en om bepaalde terreinen te ordenen en te structureren. In concreto betekent dit dat het recht op gezondheidszorg, mits goed geïnterpreteerd, juist een kader zou kunnen bieden om de gezondheidszorg goed te laten functioneren." (p. 190). Met De Vries zou ik hier willen aanbrengen dat het kader waarin de gezondheidszorg functioneert een complex geheel is, opgebouwd uit verschillende delen die zich elk historisch contingent ontwikkeld hebben. De huidige gezondheidszorg is het resultaat van technologische ontwikkelingen, de stijgende bemoeienis van de overheid met de gezondheidszorg, de ontwikkeling van geprofessionaliseerde artsen en geïnstitutionaliseerde ziekenhuizen, ziekenfondsen, enzovoort. Hoe de gezondheidszorg in de toekomst zal evolueren en functioneren, daar kunnen ethici dikke bundels over schrijven die door bepaalde maatschappelijke of technologische evoluties alras achterhaald kunnen worden. Anders gesteld: in deze bundel wordt de relatie tussen moraal en recht enerzijds en de biomedische praktijk anderzijds al te geïsoleerd behandeld; door het zich fixeren op de verhouding tussen recht en moraal wordt het zicht onttrokken op de maatschappelijke context waarin gewerkt wordt, evenals de beperkte rol die ethici willens nillens spelen bij de evolutie *in concreto* van de gezondheidszorg.

Dirk HOLEMANS